

دکتر محمد رضا باطنی

چهار گفتار دربارهٔ زبان

روزگار کم نیست
تا آنکه آید و آید
(تکالیف معین)

۲	پیشگفتار
۹	۱- زبان: امرهٔ تکامل
۲۷	۲- چاردهگانهٔ زبان
۵۰	فرد و کشور و فکر و زبان
۵۵	زبان جهانی
۶۱	زبانهای ماشینی
۶۵	برنامه‌ریزی زبانی
۷۸	گوناگونهای زبانی
۹۵	۳- تحلیل معنایی چهارگانهٔ واژه
۱۱۵	۴- مقایسهٔ مقولات مهم در زبان فارسی و انگلیسی

این کتابی با توجه به تقاضای شکل شده است. در مقاله اول (زبان و فرهنگ) به بررسی این موضوع پرداخته شده است که چگونه زبان به عنوان یک ابزار برای برپا داشتن تمدن و فرهنگ بشری عمل می‌کند. در این مقاله کوشش می‌شود تا نشان داده شود که زبان پدیده‌ای صرفاً اجتماعی نیست، بلکه جنبه اجتماعی آن رویبانی است که برشالوده‌های پیش ساخته زبانی انسان قرار گرفته است. این مقاله در زمینه‌ایست که امروز به آن روانشناسی زبان می‌گویند. قسمتی از این مقاله در فروردین ماه ۲۵۳۵ در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به صورت سخنرانی قرائت شد و اکنون تمامی آن برای اولین بار در این کتاب به چاپ می‌رسد. مقاله دوم (جامعه‌شناسی زبان) به بحث درباره مسائلی می‌پردازد که در موز جامعه‌شناسی و زبان‌شناسی جای می‌گیرند، یا به بیان دیگر، از کاربرد زبان در اجتماع ناشی می‌شوند. این مقاله نخست در مجله فرهنگ و زندگی، شماره ۲۲-۲۱ چاپ شد و با تغییراتی در اینجا تجدید چاپ می‌شود. مقاله سوم

فهرست

پیشگفتار	۷
۱- زبان: ثمره تکامل بشر	۹
۲- جامعه‌شناسی زبان	۲۷
قلمرو کشور و قلمرو زبان	۵۰
زبان میانجی	۵۵
زبانهای ساختگی	۶۱
برنامه‌ریزی زبانی	۶۵
گونه‌گونیهای زبانی	۷۸
۳- تحلیل معنایی چند واژه محاوره‌ای	۹۵
۴- مقایسه مقولات اسم در زبان فارسی و انگلیسی	۱۱۵

پیشگفتار

این کتاب از چهارمقاله تشکیل شده است. در مقاله اول (زبان: ثمره تکامل بشر) نظریاتی که درباره شالوده‌های زیستی زبان به‌تازگی رواج یافته مورد بحث قرار گرفته است. در این مقاله کوشش می‌شود تا نشان داده شود که زبان پدیده‌ای صرفاً اجتماعی نیست، بلکه جنبه اجتماعی آن روبنایی است که بر شالوده‌های پیش‌ساخته زیستی انسان قرار گرفته است. این مقاله در زمینه‌ایست که امروز به آن روانشناسی زبان می‌گویند. قسمتی از این مقاله در فروردین ماه ۲۵۳۵ در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به صورت سخنرانی قرائت شد و اکنون تمامی آن برای اولین بار در این کتاب به چاپ می‌رسد. مقاله دوم (جامعه‌شناسی زبان) به بحث درباره مسائلی می‌پردازد که در مرز جامعه‌شناسی و زبان‌شناسی جای می‌گیرند، یا به بیان دیگر، مسائلی که از کاربرد زبان در اجتماع ناشی می‌شوند. این مقاله نخست در مجله «فرهنگ و زندگی» شماره ۲۲-۲۱ چاپ شد و با تغییراتی در اینجا تجدید چاپ می‌شود. مقاله سوم و چهارم هر دو در زمینه معناشناسی است. مقاله سوم با عنوان متفاوتی قبلاً در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران شماره ۹۴-۹۳ چاپ شده است. مقاله چهارم نیز در «پژوهشنامه فرهنگستان زبان» شماره ۲ چاپ شده است.

هریک از این مقالات واحد مستقلی است که می‌تواند بدون توجه به مقاله قبل و بعد آن مطالعه شود. این مقالات به هیچوجه جنبه فنی زبان‌شناسی ندارند و در نوشتن آنها خواننده غیرزبان‌شناس ولی علاقمند به مباحث زبان و زبان‌شناسی مورد نظر بوده است. امید است این کتاب بتواند در معرفی بعضی از مسائل زبان‌شناسی نوین گامی مؤثر باشد.

محمد رضا باطنی

قدما در تعریف انسان گفته‌اند: «انسان حیوانی است ناطق.»^۱ این گفته کوتاه آنچنان با نظریات جدید دربارهٔ زبان تطبیق می‌کند که گاه این تردید برانگیخته می‌شود که شاید منظور قدما از این گفته دقیقاً همان چیزی نیست که از پژوهش‌های علمی تازه فهمیده می‌شود. بهرحال، این جمله را می‌توان چکیدهٔ نظریات تازه‌ای دانست که در ده سال اخیر دربارهٔ شالوده‌های زیستی زبان بین‌زیست‌شناسان، روانشناسان و زبان‌شناسان رایج شده، یا شاید درست‌تر باشد بگوئیم، رایج‌تر شده است. وقتی می‌گوئیم «انسان حیوانی است ناطق» در واقع قسوهٔ نطق یا زبان را وجه تمایز نوع انسان با انواع دیگر حیوانات قرار می‌دهیم. به بیان دیگر، ادعا می‌کنیم که زبان خصیصه‌ایست منحصرأ انسانی. ولی خصوصیات دیگری نیز هست که صرفاً متعلق به انسان است، مانند لباس پوشیدن، مذهب، اخلاق، نظام زناشویی و بسیاری دیگر. پس چرا بجای

۱- بعضی کلمهٔ «ناطق» را به اعتبار اینکه لفظ بیان‌کنندهٔ معنی و نطق یا کلام بیان‌کنندهٔ اندیشه است و نیز باعتبار اینکه اصل یونانی آن (logos) هم‌به معنی لفظ است و هم‌به معنی اندیشه که از راه لفظ بیان می‌شود، به «اندیشه‌گر»، «صاحب شعور» یا مانند آن تعبیر کرده‌اند. ما در این بحث آن را به معنی لغوی‌اش یعنی «کسی که زبان دارد و حرف می‌زند» گرفته‌ایم. البته این تعبیر مانع از آن نیست که نطق یا کلام تلویحاً مفهوم اندیشه یا شعور نیز داشته باشد، ولی این مفهوم ضمنی، معنی اصلی و لغوی کلمه را که سخنگویی است از آن نخواهد گرفت.